

ÉRZÉKENYSÉG ÉS DALCIKLUS

Kisfaludy – Csokonai – Sebestyén

Dalciklus

Az érzékenység kultúrájának egyik legfontosabb kérdése az érzelmek kifejezésének problémája. Csak mai szemmel nézve és csak ehhez képest érdekes, hogy az irodalmi érzékenység szakirodalma – különösen az angolszász – leginkább prózai szövegekkel: regényekkel és egyéb értekezésekkel foglalkozik. Ez természetesen nem csak a recepciót jellemzi: már a kortársak is úgy gondolták, hogy az érzelmi kifejezés a regény médiumán keresztül valósulhat meg a leghatékonyabban. A nagy irodalmi botrányok, mint például a Goethe *Werthere* körüli is, regények miatt robbantak ki. Jerome McGann érzékenységekönyvében igen tágan kell értenie az érzékenység költészetét, hogy e florilegiumát összegyűjthesse a lírai anyagnak, s szinte szimbolikus jelzése e lírai kultúra kivételességének, hogy az utolsó, amúgy nagyszerű fejezetben egy ismeretlen költő (Ann Batten Cristall) olyan kötetét elemzi, amelyből mindössze egyetlen példány létezik a világon.¹ S bár tudvalévő, hogy a kontinentális Európában nagy divatja volt az ún. érzékenyjátékoknak, nem mondhatni, hogy August von Kotzebue és társai életműveinek reneszánsza volna az irodalomtörténet-írásban.

A magyar irodalom tekintetében egy sajátos időbeli megoszlás figyelhető meg. Az érzékenység – miként nyugati kortársai – elsősorban a XVIII. században érezteti hatását a prózaepikában, s a XIX. századra gyakorlatilag eltűnik (bár hatása természetesen kimutatható). A líratörténetben az élet átesztétizáltságának kérdéseként jelentkező érzékenység egyfelől az episztolairodalom művelődési eszményeibe transzponálva jelentkezik, másfelől az antikvitás neoklasszicista kultúrájában. Előbbi inkább azáltal, hogy egy társalgási felületet – mondhatjuk: médiumot – hoz létre, ahol a különböző ízlésitéleteket ugyanúgy ütköztetni lehet, mint az eltérő ismeretelméleti nézeteket, s a vélemények cseréje mintegy magától vezet el társadalmi fejlődéshez. Utóbbi pedig azon programja által, mely a mindennapi élet nagyobb vagy apróbb eseményeit egyaránt képes volt esztétikailag megemelni, s e felülemelkedés révén másként érzékelt. (Az ezek mögött húzódo sztoikus etikai előfeltevésekről már szintén ejtettünk néhány szót.) A XIX. század első felében e formák még tovább éltek: Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc és mások episztolái képviselik az előbbit, míg a neoklasszicista költészet programja is hosszabb távon része lesz a magyar irodalomnak (s talán nem véletlen, hogy ha neveket kellene mondanom, akkor ugyanazok a szerzők jutnának eszembe, mint akik mellesleg episztolákat is szereztek). E két forma mellé zárkózott fel a XIX. század első éveiben egy harmadik érzékeny forma: *a narratív szállal is bíró lírai ciklus*. Nem mintha a másik két irány elhanyagolható volna, a továbbiakban mégis e műfajjal fogunk foglalkozni, mint az érzékenység sajátos XIX. századi alakváltozatával, egy olyan műformával, melyben megjelennek az érzékenység eszme- és társadalomtörténeti dilemmái.

E műfaj a magyar irodalomtörténetben kiemelt jelentőségét valószínűleg annak köszönheti, hogy a korszak két kiváló költője mérte össze poétai tudását e formában. Kisfaludy Sándortól 1801-

1 MCGANN, Jerome: *The Poetics of Sensibility. A Revolution in Literary Style*. Clarendon, Oxford, 1996. 195–206. pp.

ben jelent meg anonim módon a *Himfy' szerelme. A' kesergő szerelem* című kötet.² Néhány évvel később 1805-ben jött ki a Lilla Csokonai Vitéz Mihálytól.³ 1807-ben jelenik meg a *Himfy' szerelmeinek A' boldog szerelemmel kiegészített változata*,⁴ 1808-ban pedig napvilágot látott Csokonai kötetének javított, az első kötetből kifejejtett *Előbeszédet* is tartalmazó posztumusz kötet.⁵ E kötetek persze már műfaji sajátosságai hasonlósága alapján is társalkodtak egymással, ám ennél szorosabb kapcsolat is volt közöttük. Nem árt ugyanakkor megemlíteni, hogy egy kissé felemásra sikeredett e beszélgetés. Csokonai az első Himfy-kötet után még nem tudhatta, hogy kit rejt az álnév. Mindenesetre Lilláját e kötet hatására állította össze, a megírt, s utólag a nyomdásznak elküldött *Előbeszéd* azonban nem ért célba, s az nem jelenhetett meg. Ebben Csokonai Himfyt bírálja, s Lilláját azzal szemben pozicionálja, még hozzá nagyfokú irodalmi tudatosságot és annak igényét képviselve. Előbb arról ír, hogy vakmerőség Himfyvel versenyezni, majd elmondja, hogy miként állította össze különböző verseit, hogy „belőlök egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön”,⁶ végül pedig bírálni kezdi Himfyt monotóniája miatt (mely verstani és tematikus bírálatot is jelent itt).⁷ Kisfaludy azonban nem olvashatta e bírálatot (csak Schedius Lajos írását, melyre Csokonai is hivatkozik),⁸ a

- 2 [KISFALUDY Sándor:] *Himfy' szerelmei: A' kesergő szerelem*. Budán, A' Királyi Universitas' Betűivel, 1801. (A továbbiakban: KISFALUDY 1801.)
- 3 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Lilla: Érzékeny dalok III. könyvben*. Nagy-Váradonn, Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, 1805.
- 4 [KISFALUDY Sándor:] *Himfy' szerelmei*, I–II. rész. Budán, A' Királyi Universitas' betűivel, 1807. (A továbbiakban: KISFALUDY 1807a–b.) A *Himfy' szerelmei* szövegét a továbbiakban innen fogom hivatkozni, de megadom Angyal Dávid kritikai igényű kiadásának lapszámait is: Kisfaludi KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, Negyedik kiadás, Első kötet, *Himfy szerelmei*. Kiad. Angyal Dávid. Franklin-társulat, Budapest, 1892. (A továbbiakban: KISFALUDY 1892.)
- 5 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Lilla: Érzékeny dalok III. könyvbenn*. Második meg bővített kiadás. Nagy-Váradonn, Nemes Szigethy Mihály Cs. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betűivel, 1808. (A továbbiakban: CSOKONAI 1808.) A kritikai kiadás sajnálatos módon szétördelte a ciklust. A leginkább használható kiadás a Debreczeni Attila által sajtó alá rendezett és kommentált kötet: CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Lilla: A ciklus teljes, gondozott szövege*. S. a. r. DEBRECZENI Attila. Ikon Kiadó, h. n. [Budapest], 1996. (Matúra klasszikusok) (A továbbiakban: CSOKONAI 1996.) Az *Előbeszédnek* (mely a versekről leválasztva jelent meg) a kritikai kiadás sorozatban alaposabban kommentált változata: CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Előbeszéd [a Lillához]*. In: Uő: *Tanulmányok*. S. a. r. BORBÉLY Szilárd – DEBRECZENI Attila – OROSZ Beáta. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei) 81–86. pp. (A továbbiakban: CsVMÖM, Tan.) A Lilla-kötet megjelenéseinek filológiai dilemmáiról legutóbb Debreczeni Attila írt: DEBRECZENI Attila: *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*. Akadémiai Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest–Debrecen, 2012. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Pótkötet), 254–299. pp.
- 6 CSOKONAI 1808: VI–VII. pp.; CSOKONAI 1996: 53. p.; CsVMÖM, Tan: 82. p.
- 7 Mai napig gyakran felmerül annak a problémája, hogy a Himfy-versek túlonatlonitása olvashatatlaná teszi azokat. A triviális ellenérv mellett, miszerint azért akad még az irodalomtörténetben néhány olyan szöveg, mely formailag kevésbé tűnik variatívnak, mégis olvasható maradt, ajánlom Hermann Zoltán elemzését, ahol Kisfaludy költészetének verstani gazdagsága mellett érvel. HERMANN Zoltán: *A Himfy-strófa műfaji határai*. In: Uő: *A boldogtalanság iskolája: Esszék, tanulmányok az érzékenységről és a romantika magyar irodalmáról*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 138–153. pp.
- 8 Schedius Himfy-bírálata: [SCHEDIUS, Ludwig von:] *Himfy Szerelmei – A' kesergő Szerelem*. Zeitschrift von und für Ungern, Erster Band, Pesth, bey Franz Joseph Patzko, 1802, Erstes Heft. 234–239. pp.

bővített kiadás tehát talán a *Lilla* ismertében, ám az *Előbeszéd* ismerete nélkül jelent meg. Kisfaludy neve is csak e második kiadás előszavában derül ki, ahol – talán a Schedius-kritika hatására – ír le egy Csokonaiétól merőben eltérő költői szerepet: „Én Tudós – én Litterator nem vagyok.”⁹ A költői versengés tehát csak a *Lilla* második kiadása után vált nyilvánvalóvá. (Talán ennek köszönhető, hogy kortársak is rendre összemérték a két szerzőt.)¹⁰ A két szöveg ennek következtében úgy olvassa egymást, hogy ez az egymásra vonatkozás csak utólag tisztult le a befogadásban.¹¹ Érdemes hát e filológiai dilemmát is szem előtt tartva összevetni e szövegeket.

Kisfaludy Sándor előszőr

A *Himfy’ szerelemeinek* 1801-es kiadása a kiadó (valószínűleg Péteri Takáts József) előszavával kezdődik. Mint írja:

Minden Indulatok között, mellyeket a’ bölcs Természet az emberi szívvel alkotott, rendszerint leghatalmasabb a’ Szerelem. Míg ez, nemes czéllyára nézve, természeti ártatlanságában megmarad: mind az egygyes ember’ életének törvényes, szabad gyönyörűséggel kedveskedik; mind a’ polgári Társaságnak boldogabb virágzására fog szolgálni. – Jól általlátták ezt minden időben a’ csinosabb Nemzetek ’s ugyan azért, valamint a’ józan Szerelem’ érzékeny Énekesit mindenkor különös becsületben tartották: úgy még a’ legkésőbb Maradék-is csudálkozással fogja olvasgatni felséges munkájikat.¹²

Amit itt a kiadó megfogalmaz, voltaképpen megegyezik az érzékenység fentebb már emlegetett társadalmi programjával. Azért kell kutatnunk az érzelmeket, s különös tekintettel a szerelmet, mert az egyes ember és a polgári társaság is megismerhető e vizsgálat révén. Előbbi nyilván érzelmei fénytörésében identifikálható, utóbbi pedig azért, mert a közösséget alkotó egyének viselkedésének megismerése a társadalomról való mélyebb tudáshoz vezethet el. A „csinosabb nemzetek” azáltal lettek többek és jobbak más nemzeteknél, mert ezt az összefüggést felismerték. *A’ kesergő szerelem* ehhez képest lesz jelentéssel és hordoz társadalmi mondanivalót.

9 KISFALUDY 1807a. XIII. p.; KISFALUDY 1892. 4. p.

10 Például Kölcsey nevezetes Csokonai-kritikájában így: „A’ Lillának és a’ Szerelmeknek tárgyak egy, de a’ lélek, melly a’ tárgyról zeng, két egészen különböző lélek. Himfi a’ verselés (versificatio) mesterségét nem érti úgy mint Cs.[okonai] Himfinél a kötés maga nem mesterség, ő lángol és teremt, némellykor bámúlásra méltóképen, némellykor nem bámúlásra méltóképen, mindegy, de ő teremt.” KÖLCSEY Ferencz: *Csokonai Vitéz Mihály’ munkájának kritikai megítélések*. In: Uő: *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808–1823*. S. a. r. GYAPAY László. Universitas Kiadó, Budapest, 2003. (Kölcsey Ferenc minden munkái) 45–46. pp. Az utókor persze ezt a beállítást nem igen tette magáévá. Lásd CSETRI Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Irodalomtudomány és Kritika) 241. p.

11 Ennek a filológiai problémának jelentéseket módosító szerepére Onder Csaba figyelmeztetett először: ONDER Csaba: *A klasszika virágai: (anthológia – praetexta – narrativa)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. (Csokonai könyvtár, 28) 199–206. pp. Lásd még ONDER Csaba: *A kételtű képletei*. In: *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*. Szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 11–39. pp.

12 KISFALUDY 1801. [5–6.] pp.; KISFALUDY 1892. 325. p.

Márpedig éppen itt van az egyik nagy probléma: e szöveg önmagában véve – tehát folytatása nélkül – bizony valóban *csak* a kesergés léthelyzetét elemzi. Maga a cselekmény, mely nem túlságosan bőséges, ugyanebbe az irányba mutat. Horváth János (ha jól értelem) szarkasztikus összefoglalásában:

Odavan régi nyugalma, szívét megsebzette egy „gőgös szép”, külföldön nyomorog, elmult a tél, de neki a tavasz is ellensége, körülvette a franc had, sziklás, szörnyű hegyeken bujdosik, a badacsonyi szüretre emlékezik, gondolatát a Balaton vidékére, a Bakony szélére küldözgeti; újra átéli a szüret élményeit, útja látja kedvese táncát, élvezi Haydn zenéjét, sétájokat. Végre megszűnt a vérontás, hazaengedik a foglyokat, ő tengeren indul vissza szörnyű viharban. Eltökéli, hogy mindenáron elmegy kedvese látására. Harmadik ősze már, hogy szerelembe esett. Vég-tére Hunniába ér, csókolhatja a földet; már látja domborodni Somló kalapját, látja a Marcalt, távol Sümeg várfokát, Tátikát. Találkozott a leánnyal, de az most sem könyörül rajta; csalódnia kell még abban a hitében is, hogy kedvesének a *szíve* még szabad: ő most már meghalhat.¹³

E hosszú leírás sem képes kifejezni, hogy Himfynél mily korlátozott a cselekmény. Ezt tovább fokozza, hogy a szöveg elején látszólag van még egy funkciómegoszlás az énekek és a dalok között, előbb mintha az énekek volnának a narratív részek, míg a dalok a kesergés variációit mondanák fel, utóbb azonban az dalok is tartalmaznak narratív részleteket, míg az énekek már kevésbé. Az idő abban az értelemben is összekeveredik, hogy a somlói szüreten való megismerkedés pikareszkbe illő, klisészerű jelenete többször ismétlődik, majd mintha ez a jelenet is szétfoslana az emlékezés fátylával együtt, mikor a kedves első megleséséhez (tulajdonképpen a szerelmi költészet antikvitástól származó közhelye) újabb *voyeur*-jelenetek csatlakoznak, sőt nemcsak a látványt, de már hangokat, illatokat is ellop a hősszerelmes. Ilyenformán oly mértékig e szerelem kerül a közép-pontba, hogy *A' kesergő szerelem* női szereplőjének nevét még csak meg sem tudjuk.¹⁴

Horváth János abban látja *A' kesergő szerelem* modern olvashatatlanságának okát, hogy éppen „poétai románként” nem teljesítette az elvárásokat. Mert egyfelől a szöveg beszélője folyamatosan valamiféle közönséghez szól, „[o]lvasmányul adja át magát; bár magányban van, láttatja magát, látatja egy regénynek sajnálatra és rokonszenvre méltó hőseként, versíró szerelmesként, felvilágosodott gondolkodású [...] költőként.”¹⁵ Márpedig a szöveg lírizáltsága éppenséggel ellene mond ezen önreflexív regényszerű olvashatóságnak, s ezért „manapság” nehéz befogadni e szöveget. Igen ám, de ez csak akkor van így, ha *A' kesergő szerelem* valóban „poétai román”. Hiszen ne feledjük, hogy ezt a műfaji meghatározást Csokonai találta ki Himfyre és a maga *Lillájára*, mikor amellet érvelt, hogy előbbi épp ebben akarja meghaladni. *A' kesergő szerelem* ugyanis éppenséggel *nem* román, s a nagyon halovány narratív szál voltaképpen egyetlen egy olyan elemet sem tartalmaz, mely regényszerűvé tenné azt. Talán a szabadulás mozzanata az, ami fordulatnak tűnik, ám nagyon hamar kiderül, hogy akár Himfyt, az olvasót is megcsalják reményei. Ugyanakkor Horváth megfigyelése, hogy a szöveg folyton folyvást felhívja a figyelmet önnön olvashatóságára, jellegzetes eljárása az érzékeny szövegeknek, melyek előszeretettel képeznek meg mintaolvasókat, vagy legalábbis élnek különböző poétikai eljárásokkal az odaértett olvasó érzelmeinek irányítására.¹⁶

13 HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor*. Kókai Lajos, Budapest, 1936. (Horváth János egyetemi előadásai-ból) 40–41. pp.

14 Uo. 42. p.

15 Uo. 43–44. pp.

16 Ehhez lásd MELLMANN, Katja: *Von der Nebenstundenpoesie zum Buch als Freund: Eine emotionspsycholo-*

Említettük, hogy *A' kesergő szerelem* érzékenysége leginkább abban nyilvánul meg, hogy a világ érzékelésének minden egyes mozzanata a beteljesületlen szerelemre irányul.

Minden tárgyban Őtet látom,
Minden hangban Őt hallom,
'S valahányszor számát tátom,
Mindannyiszor Őt vallom.¹⁷

– olvashatjuk a XXXIII. dalban. S nemcsak az a probléma, hogy minden szerelemmé válik, de már eleve minden szerelem volt mindenkor. Miként a LXXXV. dalban olvassuk:

Szerelemben fogantattál,
Szerelemtől születted,
Szerellemmel tápláltatál,
Szerelmek közt termettél;
A' mit szemed lát, 's füled hall,
(Vallya a' bölcs értelem)
A' Teremtés valójival,
Nem más, hanem Szerelem:
Szerelem a' Föld, Víz, Tűz, Ég –
'S Te azt még se ismernéd még? –
Kéméld-ki csak szivedet,
Megtanított az Tégedet.¹⁸

A szerelem tehát olyannyira kiterjeszti hatalmát, hogy még az időbeliséget is veszélyezteti: univerzális erő, mely mindenütt és mindenben jelen van. Sok hasonló axiomatikus kijelentést lehetne még találni a szövegben. A beszélő ezen érzésnek szeretne a végére járni, s ezen érzés az, ami elemésztí őt.

Három dilemma szövi át visszatérően a szöveget, melyek mindegyike az érzékenység problémájának reflexióját adják.

Először is az érzelmek leírhatóságának kérdése. Egyfelől a beszélő többször jelzi, hogy nem találja a megfelelő közlési formát ahhoz, hogy érzelmeinek hangot adjon. Például az ilyen körülírásokban, mint ez:

Az a' lelkes, nem tudom mi,
A' mi ragyog szemedben,
Az a' gyönyörű valami,
A' mi fénylik képedben;
A' minek szót nem adhatok,
Mert illy szót, haj! hol veszek?
A' mit alig gondolhatok,
De szívemben érezek:
A' mi mindent megédesített,

gische Analyse der Literatur der Aufklärungsepoche. Paderborn, Mentis, 2006.

17 KISFALUDY 1807a. 61. p.; KISFALUDY 1892. 41. p.

18 KISFALUDY 1807a. 134. p.; KISFALUDY 1892. 77–78. pp.

A' mi mindent meglelkesített, –
Mint kínozza szívemet!
Mint idvezített engemet!¹⁹

Másutt viszont épp arról ír, hogy a szöveg, melyet olvasunk, olyan nyomok halmaza, melyek képesek a szerelem érzéséről számot adni. Például itt a természetbe írt jeleket – utalván ezúttal is egy költői toposzra, az echós versek hagyományára:

Nem nyomhatván-el tüzemnek
Ki-kicsapó lángjait,
Hátra hagyom szerelmemnek,
A' hol járok, nyomait:
Nevét szerte írogatom
A' Bükk 's Hársfák' kérgére,
'S mindenütt megtanítgatom
Az Echókat nevére.
Kivüle, ha keservemet
Nyögöm, minden szán engemet;
A' szirtek megindúlnak,
És utánnam jajdúlnak.²⁰

Tehát a magába záródó én érzelmeinek poétikai közvetítése rendszeres reflexió tárgya lesz és problémaként jelenik meg.

Másodszor a leírás e nehézségeihez tartozik, hogy a beszélő, Himfy bizony nem mindig szép képeket használ, hanem a rútság különböző formái is megjelennek. Katja Mellmannak a XVIII. századi német költészetéről van egy hármastagolása, mely röviden – Laczházi Gyula ismertetését még tovább kurtítva – így foglalható össze: a) a perspektivikus látásmód megjelenése a tájleíró költészetben; b) az appetitív (vonzó) reakciót kiváltó versek (elsősorban a rokokónak nevezett költészet); c) az averzív ingereket keltő költészet megjelenése (ez elsősorban a fenséges esztétikai kategóriájának térnyeréséhez tartozik).²¹ A tájra való reflexió, a vonzó és taszító képek itt nem elkülönülve jelennek meg, hanem – ahogy az érzelmek örvénylenek – szédítő gyorsaságban váltják egymást. Amikor Kazinczy fennakadt az egészség árbofcáján (ami ugyebár a férfi nemi szerv halványan rajzolt metaforája lesz majd a második részben) vagy Dessewffy József a pipázáson (mint a kép és a helyzet összeállításának elvételén),²² akkor talán nem vették figyelembe azt, hogy e szövegnek éppen kevert mivolta jelenti a legfontosabb poétikai hatóerejét. Nem egyedi poétikai hibák ezek, nem elvétések, hanem a költészet kimozdítása a szépség területéről, méghozzá annak érdekében, hogy az érzékeny hősünk a világ teljességét fogadja magába – annak rútságával együtt. Idéztük már a 33. dalt, ahol Himfynek tátva maradt a szája, s bizony ez nem példa nélküli.

19 KISFALUDY 1807a. 144. p.; KISFALUDY 1892. 83. p.

20 KISFALUDY 1807a. 59. p.; KISFALUDY 1892. 40. p.

21 Lásd LACZHÁZI Gyula: *Társiasság és együttézés a felvilágosodás magyar irodalmában*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 87. p. (MELLMANN, Katja: i. m.)

22 Ennek a levelezésbeli vitának részletes ismertetése és elemzése: VADERNA Gábor: *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Ráció Kiadó, Budapest, 2013. (Ligatura) 111–135. pp.

A VIII. énekben az örvény „tátogat”,²³ a XIII. énekben Ámorral beszélgetvén marad nyitva a szája Himfynek,²⁴ a CXVI. dalban pedig az éneklő kedvest lesi meg, ám ahelyett, hogy dalra fakadna, nyitva marad szája, s azon hang nem jön ki:

Eggy szép estkor az erdőben
Búmnak én irt kerestem;
Ő közel járt a' mezőben,
Énekelt, – 's én meglestem;
'S egész valóm Ő általa
Annyira megfosztódott,
Hogy csupán csak szem 's fül vala,
Szemmé, 's füllé osztódott:
Rá meredett tekintetem,
Megakadott lélekzetem,
Kebelem feldagadott –
'S a' szám tátva maradott.²⁵

Amikor a lélek dagad, akkor kellene jönni a misztikus egyesülésnek a dalban, de Himfy reménytelen helyzetét az is érzékelteti, hogy ez nem következik be. Azonban nemcsak a dal elmaradása a fontos, hanem a nyitott száj is, mely esztétikailag is ellentételezi a revelációt. Az ugyanis képként épp a szépség ellenében hat. Már jóval túl vagyunk Gotthold Ephraim Lessing polemikus cikkén, melyben Johann Joachim Winckelmann szépségeszményét korigálta, abban azonban mind a ketten megegyeztek, hogy nyitott száj látványa esztétikailag szépnek nem nevezhető.²⁶ A rútság-
nak efféle beszivárgása az érzékeny képekbe, sőt a szépség destrukciója a rút által, rámutat Himfy érzékenységének pusztító mivoltára – ti. arra, hogy szerelemének következtében kibillen minden érték s ennek következtében neki is meg kell halnia.²⁷

Harmadszor pedig Himfy érzékenysége azáltal is reflektál önmagára, hogy többször utal az idő felbomlásának folyamatára. Már a rendkívül szűkös narratív keret is vészjósló: Himfy ősszel

23 KISFALUDY 1807a. 111. p.; KISFALUDY 1892. 66. p.

24 KISFALUDY 1807a. 185. p.; KISFALUDY 1892. 104. p.

25 KISFALUDY 1807a. 174. p.; KISFALUDY 1892. 98. p.

26 A vita a Laokoón-szoborcsoport értelmezése körül forgott. A vita két legfontosabb szövege: WINCKELMANN, Johann Joachim: *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban*. Ford. TÍMÁR Árpád. In: Uő: *Művészeti írások*. Vál., utószó: TÍMÁR Árpád. Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1978. 5–57. pp.; LESSING, Gotthold Ephraim: *Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól* [1766]. Ford. VAJDA György Mihály. In: Uő: *Válogatott esztétikai írásai*. Vál., utószó: BALÁZS István. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 191–319. pp. Értelmezéséhez lásd KOCZISZKY Éva: *Laokoón: Vita az antik művészetről a XVIII–XIX. század fordulóján*. In: Holmi, VI. évf. (1995) 4. sz. 641–662. pp.

27 Fried István a képzavarba hajló túlfeszített előadásmódot a nyelv kudarcával magyarázza, s szerinte eldöntetlen marad, hogy Kisfaludy műve jó vagy rossz műalkotás: FRIED István: „Nem lelődnek neveik...” *Kisfaludy Sándor és a nyelv elégtelensége*. In: *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban: Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25–26-i tudományos konferenciájának előadásai*. Szerk. SZABÓ B. István – CSÁSZTVAY Tünde. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994. 93–114. pp.

ismeri meg kedvesét, tehát szerelmük elmúlásra van ítélve anélkül, hogy elkezdődhetett volna, majd ősszel tér vissza hozzá. Himfy voltaképpen oda ér vissza, ahonnan indult, azaz olybá tűnik, mintha nem is történt volna semmi.²⁸ Mindazonáltal a szerelem megnyerésének próbája az idő legyőzésének heroikus kísérlete is lesz:

Az idő mindenben kifog,
Vele minden múlandó;
'S ha múlandó minden dolog,
Tán gőgje sem állandó? –
Üt óra, melly megolvasztya
Szíved' szívem' Bálvánnya!
A' Természet, bár halasztya,
Adóját megkívánnya.
Majd ha Te ezt lefizeted,
Ínségem' elítélheted:
Akkor talán majd megszánsz
'S imádóddal jobban bánsz.²⁹

Az idő azonban másképp kívánja meg „adóját”, mint Himfy itt még véli. Apokaliptikus képek törnek elő – ismét a rút esztétikája felé elmozdítva a költemény képi világát –, ahol a jövődőt a múlt kísértetei lakják be:

Minden inkább lehetséges,
Mint sem hogy mást szeressek;
Hogy én beteg, egészséges
Más szív által lehessek.
A' tengerek kiapadnak,
És a' halak repülnek;
A' csillagok leszakadnak,
'S a' hegyek elterülnek;
A' múltt idő meg' vissza tér,
Bárány 's farkas egygyüvé fér,
Az oroslány nyulat szül –
Midőn szerelmem meghül.³⁰

A' *kesergő szerelem* alapján a következő helyzet vázolható: az érzelmes hős körül a világ kifordult sarkaiból, az érzelmeket hitelesen leírni nem lehetséges, a szépség a rút irányába mozdult el, az idő pedig olyan végzetes szakadásokat tartalmaz, melyek lehetetlenné teszik, hogy az emberi érzelmek elnyerjék jogos helyüket a világban. Keserű helyzetkép ez, amennyiben esély sem mutatkozik annak korrekciójára: az ember örökös magányra ítéltetett a másik teljes közönyétől kísértetve. Fenyő István szerint e megingás ábrázolása voltaképpen „*tragikus megjelenítése egy pusztulásnak induló osztály*

28 Lásd ONDER Csaba: *A klasszika virágai*. I. m. 224. p.

29 KISFALUDY 1807a. 54. p.; KISFALUDY 1892. 37. p.

30 KISFALUDY 1807a. 87. p.; KISFALUDY 1892. 54. p.

kétségek közt hányódó érzelmvilágának.³¹ Miközben természetesen e szöveg önmagában – későbbi korrekciója nélkül, melyet hamarosan látni fogunk – természetesen valamilyen válságot ír körül, ennek alapja sokkal inkább egy rendi társadalom védelme lehetett, mintsem pusztulásának kórtünete.

Csokonai Vitéz Mihály

Amikor Csokonai *A' kesergő szerelmet* kritizálta, akkor annak monotóniáját tette szóvá: azt ti., hogy minden egyes mozzanatában ugyanaz az egy érzés jelent meg. Ez a monotónia azonban egy sajátos fatalizmust is jelent – s talán megkockáztatható, hogy Csokonainak ezzel is akadtak problémái. A *Lilla* kötetkompozícióját itt most nem szükséges részletesen taglalni – annál is inkább, mivel Zentai Mária és Debreczeni Attila elemzéseikhez nem sokat tudnék hozzátenni. Elegendő hát annyit felidézni, hogy a *Lilla* kompozíciójánál fogva valóban románna képes összeállni, s ez azért is nagy poétikai mutatvány, mivel darabjai jóval széttartóbbak, mint *A' kesergő szerelem* dalai. (Ismeretes ugyebár, hogy Csokonai számos régebben szerzett költeményét formálta át e ciklus igényeire.) De talán épp a variabilitásnak és az összetartozásnak e tobzódása okozza azt, hogy a mai napig a *Lilla* a magyar irodalom egyik legszorosabban megkomponált lírai ciklusa. Idézzük ismét Horváth János összefoglalását:

a két első könyv a „víg poéta” dalai; a III. könyv fordúl kesergő szerelemre; de ez utóbbihoz az ajánló vers is hozzáveendő, melyben elbeszéli szomorú sorsát. Himfy-éhez képest a „kifejlődés” e különbségtől remélt némi figyelmet kötete számára. A költemény-sorozat e szín-váltása magában véve lírai érdekű; ami benne a víg poéta műve, az mintegy kísérlet az ideálvilágba való menekésre s ideig-óráig abban megmaradás; ami a kesergő költőé, az a csalódottság, a prózába való kénytelen visszaszorítás fájdalma. Egy poétai vágy és álom rövid románja a *Lilla*-dalok.³²

Horváth itt nem véletlenül keveri össze a terminológiát, s utal „kesergő szerelemre” és „poétai románra” egyszerre. E ciklus értelme tudniillik éppen az, hogy kompozíciós stratégiájával korigálja Himfy dalait. Zentai Mária fejti ki részletesen azokat a finom összefüggéseket, melyek a *Lilla*-dalokat szorosan összekapcsolják egymással, s melyek révén a ciklus egésze mond valamit időről, szépségről és művészetről:

A három könyv összetartó, átfogó gondolata szerint a múltó Időnek hatalma van a szépségen és a boldogságon; menteni tőle csak a művészet képes. A szenvedést viszont az idő nem tudja megszüntetni, szabadulás csak a halálon át vezet. A Psyche-motívum a ciklus végén újra a narratív értelmezést erősíti, de úgy, hogy a mitológia örök idejébe emeli a történetet, és az Olympus – a költői halhatatlanság – megidézésével új jelentést ad a halálra-vágyakozásnak. A záróvers, A Reményhez pedig interiorizálja, egy lélek történetévé fordítja az egész ciklust.³³

Ezt a leírást, mely tehát a múltó idő hatalmának kérdése köré rendezi a verseket, Debreczeni Attila gondolta még tovább. Zentai nyomán ő is a variáció és a történetképzés finom összjátékát tartja

31 FENYŐ István: *Kisfaludy Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. (Irodalomtörténeti könyvtár, 6) 98. p.

32 HORVÁTH János: *Csokonai: Csokonai költő-barátai: Földi és Fazekas*. Kókai Lajos, Budapest, 1936. (Horváth János egyetemi előadásaiából) 45. p.

33 ZENTAI Mária: „Érzékeny dalok” vagy „poétái roman?” *Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXV., Szeged, 1988. 105–106. pp.

a kompozíció kulcsának, s végeredményben arra jut, hogy a ciklus zárása nem is csupán egy vers (*A' Reményhez*), de az azt megelőző költemény is (*A' Pillangóhoz*), mivel ezek együttesen mutatják fel a boldogsághoz vezető út két lehetséges irányát: előbbi a „remény belsővé tételének verse”, utóbbi az „evilági reményektől, a földi boldogság elérhetetlen teljességének illúziójától köszön el”. Ez a búcsú azonban csak az evilági reményeket érinti: egy magasabb szinten, eloldódva ettől a világtól, létezhet boldogság: a pillangó is hernyóból lesz (földi lét), majd átalakul,

Hol ötlet egygyik vígasságból
Másikba új szárnyak vigyék,
Hogy a S p h a e r á k b a n nőtt rózsákból
Örök ifjúságot igyék?³⁴

Debreczeni Attila mindezt az érzékenység kritikájaként olvassa, s szembehelyezi a neoklasszicizmus „felülemelkedésével”. Itt az érzékenységet az érzékiséggel és evilágisággal azonosítja (ami későbbi érzékenységekönyvének felosztásával nem teljesen kompatibilis).³⁵ Akárhogy is vélekedünk a használt terminológiáról – én inkább az érzékenység egy veszélyének korrekciójáról beszélnék –, annyi bizonyos, hogy Csokonai e téren is szembekerül Kisfaludyval. *A' kesergő szerelem* ugyanis az érzékenységet oly módon vitte színre, mely kétségbe vonta annak társadalmi applikációját. Azáltal, hogy Csokonai létrehozta a románként is olvasható ciklusát, a maga korlátozott narratívájának célját abban határozta meg, hogy az emberi érzékenység által érintett tárgyak időtlenségébe vetett hit és az emberi mulandóság ellentmondása lehessen poétikai reflexió tárgya. Nála – bár az evilági boldogság valóban korlátozott – létezik egy olyan értékvilág, melyet az egyéni fogékonyság nem számol fel: s ez a szerelem maga.³⁶

Ezt az elemzést egészíti ki Laczházi Gyula nemrégiben adott értelmezése. Ő is megfigyeli, hogy „a megjelenített negatív élethelyzetek keltette averzív inger egyfajta tompítása is jellemző”, s ezt azzal egészíti ki, hogy Csokonai kötete olyan olvasóra számított, aki képes az együttérzésre, s saját élettapasztalatait aktívan vonatkoztatja az olvasottakra.³⁷ Mindez azért fontos, mert korábban említettük, hogy visszatérő önreflexiója révén *A' kesergő szerelem*ben megképződött egy olvasói pozíció. Ám míg Himfy a maga világát éppen azáltal definiálta, hogy kívül van az olvasó világán (pontosabban: kizárólag saját én-jén belülről fogalmazható meg), addig a *Lilla* költője számára nemcsak a tihanyi ekhóval (azaz a természettel) jön létre (bár felemás módon) valamilyen kom-

34 CSOKONAI 1808. 177. p.; CSOKONAI 1996. 125. p. A ciklusból kiszakítva, más alapszöveggel: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5. 1800–1805.* S. a. r. SZILÁGYI Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei) 188. p.

35 A tanulmány először a *Lilla* már idézett Matúra-kiadásában jelent meg: CSOKONAI 1996: 36–48. pp. Utóbb bekerült a szerző Csokonai-monográfiájának második kiadásába: DEBRECZENI Attila: *Érzékenység és neoklasszicizmus. A Lilla cikluskompozíciója.* In: Uő: *Csokonai, az újrakezdések költője. A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998² (Csokonai könyvtár, 1) 247–279. pp. Az idézetek innen voltak: 264; 268. pp. A szerző újabb érzékenységgelkonceptiójához: DEBRECZENI Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában.* Universitas Kiadó, Budapest, 2009.

36 A boldogságfilozófia felől értelmezi a teljes életművet BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó, Budapest, 2003⁴. 380–417. pp.

37 LACZHÁZI Gyula: i. m. 182–203. pp. Az idézet: 202. p.

munikatív viszony, hanem az olvasót is együttérző érzékenységre készíti. Csokonainak tehát a fatalista világmagyarázattal lehetett problémája, s ehhez próbált meg valami alternatívát felkínálni.³⁸

Kisfaludy Sándor másodszer

Amit Csokonai kifogásol, a jelek szerint Csokonai nélkül is gondot jelentett Kisfaludy számára, hiszen a *Lilla* ismerete nélkül vágott bele *Himfy' szerelemei* második részének megírásába.³⁹ Hogy itt valóban korrekció történik, arra már a Kisfaludy jegyzete előszót elemezve Onder Csaba is figyelmeztetett.⁴⁰ Kisfaludy ugyanis két gesztussal is távolítja *A' kesergő szerelemben* rejlő fatalista világmagyarázatot magától: egyfelől „életrajzi én”-jét elkülöníti Himfytől (miközben össze is keveri őket),⁴¹ másfelől *A' kesergő szerelmet* a poétai ifjúkor természetes antropológiai érzékenységgel magyarázza:

Van egy idő az ember életében, – az életnek nyíló tavaszsa, – mellyben a' magából kidagadó fiatal szív, s a' szárnyra kelő fiatal lélek, a' földön, és a' nyomorúltt Valóságon felylyül emelkedve, érzeménnyeit és gondolattyaikat a' lehetőségnek, és képzeleteknek tündéres országában hordozza: az embernek legbolondabb ideje! – mellynek szép, hiú, és soha bése tellyesedhető reménnyeit, a' megérett, megokosúltt ember a' legtűrhetőbb valóságért, a' legigazabb Bölcsességért is gyakran örömet vissza cserélné. Ekkor minden egésséges fiatal szív és lélek a' virágzó Legény szintúgy mint a' Leány, Poéta; – Poéta, mondom, de nem Író: mert minden érzeménnye, minden gondolattya Poézis; csakhogy ritkának van kedve, alkalmatossága, ideje, és legritkábbnak nyelve, Poézissát leírni.⁴²

Tehát a következő emberkép körvonalazható: fiatalon minden ember túlzottan érzékeny, minden ember szerelmes és minden ember költő. Itt nem fejt ki, de előfeltevésként e sorok mögött van, s *A' boldog szerelemből* is következik, hogy idősebb korában mindenkinek szelídülnek érzelmei, s ennek következtében lesz minden ember mérsékelt érzékeny, jó esetben házas, s ezért nem lesz költő. Az a kitétel, miszerint ő nem „literátor” erre is vonatkozik, ti. arra, hogy túl van már az érzékenység korán. (Különben paradox e kijelentés és nehezen értelmezhető: már hogyné volna literátor az, akinek éppen vaskos verseskötetét tartjuk a kezünkben?)⁴³

38 Kortársak efféle etikai újrapozicionálása nem példátlan Csokonai körül. Ha hihetünk Szilágyi Márton szellemes elemzésének, akkor Fazekas Mihály a *Dorottya* korrekciójaként nemcsak két fiktív levelet írt, de a *Lúdas Matyit* is egy eltérő erkölcsi paradigma jegyében írta. SZILÁGYI Márton: *Kegyelem és erőszak. Fazekas Mihály Lúdas Matyija*. In: Uő: *Határpontok*. Ráció Kiadó, Budapest, 2007. 164–182. pp.

39 Érdemes megemlíteni, hogy a második rész készülésétől már az *Zeitschrift von und für Ungern* tudósított, s erre Csokonai is utal a *Lilla Előbeszédében*. Lásd CSOKONAI 1808. VIII. p.; CSOKONAI 1996. 54. p.; CsVMÖM, Tan. 83. p.

40 ONDER Csaba: *A klasszika virágai*. I. m. 215–228. pp.

41 Ennek a következményeiről lásd HERMANN Zoltán: „A' kietlen magánosság Elyziom lelkemnek...” *Kisfaludy Sándor és a Himfy' szerelemei*. In: Uő: *A boldogtalanság iskolája*. I. m. 125–137. pp. Korábbi változata: Uő: „A' kietlen magánosság Elyziom lelkemnek...” *Az életrajzi kontextus mint poétai román*. In: *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*. I. m. 29–39. pp.

42 KISFALUDY 1807a. V–VI. pp.; KISFALUDY 1892. 1–2. pp.

43 El kell hát vetnem Fenyő István megoldását, aki e gesztust úgy értékeli, hogy Kisfaludy itt „nemesi osztályalapról [...] elveti a literátorság polgári célkitűzését” (FENYŐ István: i. m. 189. p.), hiszen inkább

Jellemző, hogy Kisfaludy nem ott korrigálta *A' kesergő szerelem* érzékenységének túlzásait, ahol Csokonai, azaz nem csinált poétai románt szövegéből, s a szerelem metafizikai vonatkozásait sem hangoztatta. Sőt, éppen ellenkezőleg járt el. Egyfelől a történet, ha lehet, még a korábnál is szakadozottabb: a feleségnek ugyan már van neve (Líza), véget ért a háború, majd újraindult (ám most nem a magyarok földjén), évszakok jönnek-mennek, utalásokat találunk arra, hogy valaha el akarták őket szakítani egymástól (ám erről sem tudunk meg semmit végül). Az egész második kötet nem a történetképzés fejlesztése révén, hanem éppen azáltal nyeri el értelmét, hogy az elsőhöz képest valamilyen. Horváth János szavával: érvényesül az „első résszel való tudatos szembeállása, ellentétkonceptiója”.⁴⁴ Másfelől a szerelem koncepciójában nem a felülemelkedés Csokonainál látott programossága lesz a jellemző, hanem az evilági boldogság elnyerésének vágya. Az epithalamiumokból ismert fogással Amor és Hymen isteneket idézi meg, ám e hagyománytól el is tér, amikor nem a kettő összhangját, hanem kibékíthetetlen ellentétét jelenti be:

Ámort, kinek csak buja kény
 Vala az ő nemzője;
 Ámort, kinek csak külső fény
 Vala az ő szülője,
 Óh! ne fogadd kebeledbe,
 Azt Hymenné nevelni:
 Több az, a' mit életedbe'
 Mindég tudhass szívellni;
 Mert csömörrel, únalommal,
 Méreggel és fájdalommal
 Tölti majdan szívedet
 'S megemészti éltedet.⁴⁵

Amor egy olyan szerelemnek lesz az istene, akinek „fajtalan nemzője” a „buja kény” volt, Hymen pedig a házasság isteneként hozta el a társadalmilag is értékes szerelmet Himfy számára. Itt Amor egyértelműen az első rész, Hymen a második rész isteneként jelenik meg, annak ellenére persze, hogy az első részben Amor a buja vágyakat csak felkelteni tudta, a leány ridegsége miatt azok be nem teljesezhettek. Viszont jól látszik e rövid idézet nyomán talán az is, hogy miként lesz a pusztító szerelem felmutatásából a kiegészített változatban társadalmi példázat: a szerelem nem felülemelkedik a földi valóságon, hanem éppen ellenkezőleg, leszáll oda, s az erények nemtője lesz. A III. ének himnikus megszólalásának elejét idézem:

Hah! Istenség a' Szerelem
 E' romlandó hüvelyben;
 Segedelem és védelem
 A' sors ellen a' melyben;
 Mindenható hatalmával

vélem úgy, hogy itt Kisfaludy antropológiai érvelést ad, s nem társadalmi.

44 HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor*. I. m. 52. p.

45 KISFALUDY 1807b. 140. p.; KISFALUDY 1892. 236. p. Megjegyzem az I. énekben még Amor sem negatív szereplő, hanem mások azok, akik „örömeit / Pénzért adgyák és veszik”. KISFALUDY 1807b. 33. p.; KISFALUDY 1892. 180. p.

És tulajdon bűbájával,
A' mit az Ész alig hisz,
Játszva mindent végre visz.

Rózsákat hint ösvényére
Ezen földi éltünknek;
Írt csepegtet sérelmére
Gyakran vérző szívünknek;
A' bút, gondot felvidíttya,
A' szegényt meggazdagíttya,
Minden ellen védelem –
Istenség a' Szerelem!

A' lelket megnemesíttyi,
Szépre, nagyra buzdíttya;
Az elmét megélesíttyi,
A' lomhát megindíttya;
Az ércz-szívet meglágyíttya,
A' fajtalanat megtisztíttya,
Lehozza a' nagyságot,
Hódíttya a' vadságot.

Szárnyakat ad a' léleknek
'S maga felib' emeli,
Bátorságot a' félszegnek,
Melly a' bajt megtördeli;
A' rosszat meggyűlölteti,
A' Virtust megkedvelteti;
Terjed benn az értelem, –
Istenség a' Szerelem!⁴⁶

Itt tehát a szerelem (ami egy istenség) leszáll a földre, s a földi erényeket éppen ő biztosítja az ember számára. Nem véletlen, hogy ennek során erények sokaságának birtokába lehet jutni:

Tökélletes bizodalom,
A' legtisztább szívesség;
Egymásban leltt nyúgodalom,
Vas-hívség, hó-szűzesség;
Eggy akarat, eggy értelem,
Eggy mód minden érzésben;
Viszontagoltt segedelem,
Eggy pont minden nézésben;

46 KISFALUDY 1807b. 119–121. pp.; KISFALUDY 1892. 225–226. pp.

Szíves békes tűredelem: –
Im' ebből áll a' Szerelem,
Melly egygyesített bennünket,
'S boldogította éltünket.⁴⁷

S természetesen nemcsak a szerelemben jelennek meg az erényességnek különböző formái, hanem azok kiterjeszthetők az élet egyéb területeire is. Ilyen például a szorgalom,⁴⁸ a bölcsesség,⁴⁹ a hűség,⁵⁰ a hazaszeretet,⁵¹ a barátság,⁵² a szabadság,⁵³ a szívbeli békesség (a belenyugvás képessége), a szüzesség (a nemi erényesség),⁵⁴ utóbbit másutt szeméremnek nevezi.⁵⁵ A IV. ének, melyben a Gratiákhhoz szól, egy egész erénykatalógust tartalmaz, s a természetet ünneplő V. ének és a kultúra javait összegyűjtő VI. ének is ide kapcsolható.

Mi marad A' kesergő szerelem azon tendenciájából, hogy a szerelem a szépség mellett a rútságot is magába foglalta? Ez itt is megtalálható, sőt talán még a korábbi kötetnél is radikálisabb formában (Kazinczy innen kritizálja a legtöbbet: a „Belzebubnak kajlájá”-t és az egészség árbocfáját stb.).⁵⁶ Igen ám, de ezúttal a rútság képei nem a szerelem világán belül, hanem annak ellenpontjaiként jelennek meg, azaz a rútság valami olyan, ami éppenséggel fenyegeti az idill szép képeit. Az idő itt is feloldódik a szerelemben (természetesen itt a tavasz, s nem az ősz lesz a meghatározó), ám Kisfaludy ismét végrehajt egy apróbb korrekciót. A szerelem ugyanis nem elrabolja az embertől az időt, nem elpusztítja azt, hanem inkább magához öleli, annak menetét szabályozza. A különbség nem nagy (itt is a szerelem alá van rendelve, ott is), ám az individuumot éppenséggel nem fenyegeti az idő, hanem kiterjeszti lehetőségeit:

Ő-mellette nem érzem én
Az időnek folyását;
Nem érzem én, Véle élvén,
Az ifjúság' múlását;

47 KISFALUDY 1807b. 55. p.; KISFALUDY 1892. 192–193. pp.

48 KISFALUDY 1807b. 25. p.; KISFALUDY 1892. 176. p.

49 KISFALUDY 1807b. 39.; 131.; 144. pp.; KISFALUDY 1892. 184.; 231.; 239. pp.

50 KISFALUDY 1807b. 56–57. pp.; KISFALUDY 1892. 193–194. pp.

51 KISFALUDY 1807b. 96. p.; KISFALUDY 1892. 214. p.

52 KISFALUDY 1807b. 139. p.; KISFALUDY 1892. 235. p.

53 KISFALUDY 1807b. 145.; 187. p.; KISFALUDY 1892. 253.; 260. pp. Mellesleg utóbbiban Petőfit előlegezve kerül egymás mellé szabadság és szerelem.

54 Utóbbi kettő: KISFALUDY 1807b. 128. p.; KISFALUDY 1892. 230. p.

55 Például KISFALUDY 1807b. 161–162. pp.; KISFALUDY 1892. 247–248. pp.

56 Például itt: Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 1808. április 30. In: KAZINCZY Ferencz *Levelezése*. I–XIX. kötet. Kiad. Váczy János. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890–1911. (Kazinczy Ferencz Összes Művei) V, 1279. lev., 413. p.; Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. In: Uo. XIII, 3064. lev., 337. p. A vonatkozó, Kazinczy által sokat emlegetett helyek: „Kivált, ragyás, aszott, bagoly, / A' Virtusnak Párkája, / Ki mindent megrágsz, mint a' moly, / Belzebúbnak kajlájá” (KISFALUDY 1807b. 9. p.; KISFALUDY 1892. 168. p.) „Az életnek tengerében, – / Fáj! ha látom, merre vág, / 'S mint vész Circe' örvényében / Sajkád, kába Ifjúság! / Az egészség árboczfája / Elroncsolva, rothadva, / A' remények' vitorlája / Széjjel-tépve, szakadva, – / Lélek ülvén, ki csüggedez, / A' kormányon, mely töredez – / Sajkád kora vénségbe, / Így köt-ki majd inségbe.” (KISFALUDY 1807b. 216. p.; KISFALUDY 1892. 275–276. pp.)

Kebeln fekve csak nevetem
A' Sors minden csapásit,
Mert ott marokkal szedhetem
Ezer annyi áldásit: –
Ámor térszen keserűvé,
Ámor térszen gyönyörűvé
Mindent itt a' Nap alatt –
Ő fon élet-fonalat.⁵⁷

Korábban arra hívtam fel a figyelmet, hogy *A' boldog szerelem* sem tartalmaz túlságosan sok cselekményes mozzanatot. Ennek ellenére e szöveg – előzményével együtt – már inkább olvasható történetként: az előszó alapján a vad fiatalságból az érett felnőttkorba, másfelől a katonászkodástól a földjeit művelő gazdához elvezető útként. Ha idevesszük a II. ének bukolikus idilljét is, akkor úgy tűnhet, Kisfaludy kiaknázza a *rota Vergilii* mindhárom stíluszintjének lehetőségeit, s ilyenformán az emberi élet teljességét járta be művével.⁵⁸ S ha ehhez még felidézünk, hogy a második kötetben visszamenőleg lesz jelentéssé a Himfy név, mely onnan nézvést már a házasság istenének, Hymennek a magyar középbirtokossá vált földi megtestesülését viszi színre,⁵⁹ akkor látszik csak igazán: Kisfaludy egy rendkívül komplex választ adott *A' kesergő szerelem* által felvetett morális dilemmákra, amennyiben a házasság köré csoportosuló virtusokat tudta hatalomra juttatni művében. Lássuk be, az első kötet után ez nem volt egyszerű feladat.

Sebestyén Gábor

Kisfaludy és Csokonai műveinek nyomdokában született néhány hasonszőrű, ezeket imitáló szöveg, ám az kétségtelen, hogy az elődökhöz fogható műalkotás nem jelent meg. Ismeretes, hogy Dési Nagy Sándor már rögtön *A' kesergő szerelem* után kiadott egy tipográfiájában is arra hajazó kiadványt.⁶⁰ Azonban sem Dési Nagy, sem Ungvárnémeti Tóth László ifjúkorában írott, kéziratban fennmaradt szövege,⁶¹ sem Terhes Sámuel, sem Kováts József, sem Sebestyén Gábor kötetei⁶² nem ütötték meg a magyar irodalomtörténet-írás ingerküszöbét: peritextusaik okán csak Onder

57 KISFALUDY 1807b. 77. p.; KISFALUDY 1892. 203–204. pp.

58 A *rota* hagyományáról (Vörösmarty-elemzéssel!) lásd ACZÉL Zsolt: *Pásztor, paraszt, katona? A „vergiliusi kerék” értelmezésének lehetőségei*. In: *Oratoris officium: Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*. Szerk. DÉRI Balázs. L'Harmattan – ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, 2008. 13–16. pp.

59 HERMANN Zoltán: „A' kietlen magánosság Elyziom lelkemnek...” I. m. 130. p.

60 [DÉSI NAGY Sándor:] *A szerelem gyötrelmei*. Pesten, N. Kiss István Könyv árosnál, 1803.

61 *Niza vagy is másképpen a' Senge Szerelem Dallokbán* TÓTH László által. In: UNGVÁRNÉMETI TÓTH László *Művei*. S. a. r. MERÉNYI Annamária – TÓTH Sándor Attila. A görög szövegeket ford. BOLONYAI Gábor. Universitas Kiadó, Budapest, 2008. (Régi Magyar Költők Társa: XVIII. század, IX) 91–191. pp.

62 *Ziza, vagy Az Én Tüzem: Ötven eredeti Magyar Dallokbán*. A' Szerző Az ifjú Érzéki [TERHES Sámuel] [Sárospatak,] 1811; KOVÁTS József' *Versei, melyeket halála után eredeti kéz írásaiból össze szedett 's ki adott* Ferdős Dávid gyönki professor, Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1817; *Tuba: Az égő és oktató szerelem két részben* SEBESTYÉN Gábor által, Budán, a' K. Magyar Universitas' Betűivel, 1819.

Csaba méltatta e köteteket figyelemre, ám azt még ő sem állítja, hogy ezek jók volnának;⁶³ Ungvárnémeti Tóth lírai ciklusáról pedig csak annyit jegyez meg a kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Merényi Annamária, hogy minden bizonnyal Csokonai, s feltehetően Kisfaludy követője volt.⁶⁴ Pedig abból a szempontból tanulságos e szövegek behatóbb ismerete, hogy talán felvillantja, hogy milyen dilemmákat érzékelték Kisfaludy és Csokonai után azon szerzők, akik az éppen akkor leáldozóban lévő érzékeny verskultúrát mégis követni szerették volna.

Sebestyén Gábor pályaképét részleteiben nem ismertetem.⁶⁵ Ezen irodalmi termését tekintve rendkívül gazdag, ám az irodalomtörténet-írás által szinte teljes mértékben negligált figura tevékenységéből itt és most csak *Tuba* című dalciklusát emelem ki, mint olyan szöveget, mely viszonylag tudatosan reflektál a *Himfy' szerelmei* és a *Lilla* által felvetett poétikai és morálfilozófiai kérdésekre. A tudatosság itt szó szerint értendő, amennyiben a *Tuba* előszavában Sebestyén maga is emlegeti elődeit. A *Lilla Előbeszédét* idézi fel, s gondolja tovább:

Vakmerőség ugyan, így szól C s o k o n a i L i l l á j a Előbeszédjében, a' Himfy Szerelmei után Erátó Lantját meg zendíteni merni – és helyesen szól ekképpen: a' honnan ő maga is egyedül azzal bátorítja magát, hogy L i l l á n a k kezdete örvendetes, a' vége szomorú – a' Himfyé pedig éppen meg fordítva lévén, leg alább a' ki fejtődésnek ezen különbsége, munkájának kedvességet szerez.⁶⁶

Ebben a beállításban a legnagyobb különbség abban áll, hogy az egyik a boldogtalanság felől a boldogság felé haladt, míg a másik éppen fordítva. (Arról, hogy Csokonai nem éppen dicsérte Himfyt, Sebestyén előkényen hallgat.) Talán ezért hasonlítja Himfyt a hajnali csillaghoz, Lillát pedig az esti csillaghoz – egyik boldog, a másik boldogtalan: „Hadd ragyogjon tehát Himfy a' Magyar Égen, mint a' szép Phosphorus tsillaga! Hadd ragyogjon azon Lilla is, mint a' szép Hesperus tsillaga!, mellyek tsak névvel, valósággal pedig nem különböznek egy más-tól; mind a' ketten ugyan azon egy Tárgy – a' Nap körül keringelnek: mind a' kettő a' Vénus tsillaga.”⁶⁷ Ehhez a kettőhöz képest határozza meg saját munkáját: „Óh! így az én Tubám is bátorodik, ha kedvességet nem is, legalább el szenvedést reményleni; különbözvén annyiban mind a' kettőtől; hogy eleinte Ő is víg és enyelgő ugyan, de utóljára az ő Égő Szerelme Oktató Szerelemmé válik.”⁶⁸ Azaz nála nem boldogság és boldogtalanság, hanem erénytelenség és erényesség között fog húzódní a határvonal. E tekintetben nyilván közelebb áll a *Himfy' szerelmei*-hez, a szenvedő szerelmes variatív megjelenítése az első részben legalábbis hasonló, ám a második részben a beszélő nem nyeri el a szerelmesét, hanem tanácsokat osztogat neki. A kötet két pólusa, Kisfaludy művéhez hasonlóan, egymást értelmezi: az „égő szerelem” természetesen itt is csak a második rész, az „oktató szerelem” fénytörésében értelmeztetik át. A szöveg ezen újraértelmező dinamikája tehát inkább Kisfaludyra hajaz. Másfelől a variációra és történet kettősére építő dalciklus – az első rész mindenképp – inkább Csokonait idézik fel: a kedves testiségének

63 ONDER Csaba: *A klasszika virágai*. I. m. 207–214. pp.

64 UNGVÁRNÉMETI TÓTH *Művei*. I. m. 30–34. pp.

65 Megteszem másutt: VADERNA Gábor: *Sebestyén Gábor és a közköltészet*. In: *Doromb 4: Közköltészeti tanulmányok*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István. Reciti Kiadó, Budapest, 2015. (Megjelenés alatt.)

66 SEBESTYÉN Gábor: *Tuba*. I. m. IV. p.

67 Uo. VI. p. Sebestyén itt némi csillagászati szakértelemről is tanúbizonyságot tett.

68 Uo. IV–V. pp.

finom körülírásai, a verstani variabilitás és a szerelem felülemelkedésének toposzai mutatnak ebbe az irányba.⁶⁹

További különbséget jelent a megszólítottak köre. Mind a *Lilla*, mind a *Himfy' szerelmei* számított valamilyen olvasóra, s több olyan poétikai eljárást is bevetett, melyek az olvasói aktivitást voltak hivatva növelni. A *Tuba* előszava e körülhatárolatlan megszólítottal szemben kicsit közelebbről is definiálja, hogy milyen olvasót képzel el magának. Egyfelől leírja, hogy miben látja a követett minták olvashatóságának lényegét. Saját könyvét azonosítván a főhősnővel (erről hamarosan még beszélünk), így ír:

Ő ha nem lehet is gyenge ideje miatt olly' szerentsés, hogy véletek a' Helikon' Rózsássába karon fogva sétálhasson; de kérlek! engedjétek meg, hogy tántorgó lábaival, ha mindjárt Szoba leány képibe is követhessen titeket – titeket! kiknek óhajtja barátságokat, és tiszteli hűlt nyomaikat is; tudván azt, hogy ti – egyedül ti derítettétek még fel Egiünkre azt a' T s i l l a g i F é n y t, mellynek szelíd sűgári a' keményebb Szíveket is fel tsiklandják, az érzékenyebbeket pedig szinte el olvasztják.⁷⁰

Tehát az érzékenységet Sebestyén úgy definiálja, mint ami a keményebb szívűeket felcsiklandja, a lágyabb szívűeket pedig el is olvasztja. Azaz: az irodalom célja egyértelműen az érzelmek felkeltése volna, s az olvasónak való átadása. Ehhez képest lesz érdekes az a didaxis, amely a *Tuba* második részében jelenik meg, hiszen az erkölcsnevelés nem feltétlenül csiklandoz és olvaszt. Az előszóban utóbb már a saját olvasóit is meghatározza, még hozzá imígyen:

Ő fut a' Tudósoktól: kerüli a' viszketeges lelküeket; útálja a' szórszálhasogatókat, kiknek egész maga meg hunnyászkodásával említi azt, hogy egy tapasztalatlan kis Leánykán ki fogni, és annak betsületében gázolni tudni, nem tsak az, hogy nem virtus, hanem az Etiquette és a' Galantéria ellen vagyon. Ő tehát, nem értvén a' fel emelkedettebb Lelkeknek komolyságokhoz, irtódván pedig az alacsonyabbaknak rágalmazásaiktól, egyedül az eggyügyüeknél és az ártalanoknál – az az, a' magához hasonlóknál kívánja magát meg vonni: vagy ha az a' véletlen szerentséje történhetne, hogy mint árva kis Leányka – ki én lelki és testi szépségéért szívből szerettem és nőtelen koromba édes anya nélkül neveltem 's a' jó erköltsökre oktattam – ha mondom ez az árva kis Leányka a' Szép Nem előtt audentiát nyerhetne; és ezen nálánál pallérozottabb Lelkekkel való társalkodás által, az ő miveletlen szíve egy kis finomabb érzést, és galántabb ízlést szivhatna be, akkor – óh! akkor boldog – világ szerént boldog lenne Ő.⁷¹

Ebből az idézetből három dolgot érdemes kiemelni:

Egyfelől, akárcsak Kisfaludy, Sebestyén is utal arra a régi toposzra, amely a tanulatlanságot az érzelmek őszinteségével hozza összefüggésbe. A tudósokat ráadásul egyenesen viszketeg lelkü-

69 A verstani variabilitást az előszóban is kiemeli: Uo. IX. Megjegyzendő, hogy Csokonai és Kisfaludy hatása másutt is kimutatható Sebestyénnél. Lásd például *Versek, a' melyeket Kis Faludi Regéjiből szedegettem ki Posonyban anno 1811 Augustus hónapban*. In: K. SEBESTYÉN Gábor *Hagyatékából: Halotti versek, névnapi köszöntők, közmondások, verstani töredékek stb.* OSZK Kt, Oct. Hung. 540. 49v–53r.

70 SEBESTYÉN Gábor: *Tuba*. I. m. V.

71 Uo. VIII–IX.

tűnek és szőrszálhasogatónak ábrázolja, akik ártatlan lelkű leányok becsületében gázolnak. (Ahhoz képest, hogy az apja, Kocsi Sebestyén István keleti nyelveket beszélő polihisztor professzor volt, s maga a szerző sem tanulatlan, szép kis kirohanás ez.)

Másfelől az olvasókat az együgyűek és ártatlanok között jelöli meg. Itt nem valamiféle társadalmi középre kell gondolni, hanem valóban a keresztényi ártatlanságra, Krisztus által említett „lelki szegényekre”.

És végül itt jön a lényeg: Tubához hasonló olvasókra számít a szöveg (tehát Tuba is együgyű és ártatlan). Ez az olvasó mindenekelőtt nő. A szakirodalomban évtizedek óta folyik egy vita, hogy az érzékenység kultúrája női kultúra volna.⁷² Itt a férfi és női szembeállítás úgy jelenik meg, hogy a leánykák becsületében gázoló becstelen feltehetően egy férfi, míg az ártatlanság női princípiumként van jelen. A szöveg tehát egy nőről fog szólni, és nőkhöz fog szólni. Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet: a szöveg maga is egy nő. Tuba egyszerre szereplője a *Tuba* című szövegnek és egyúttal maga a *Tuba* című szöveg is általa metaforizálódik. Ráadásul az író – nyilván az írás gesztusával – felnevelte e leányt (édesanya nélkül), s jó erkölcsre tanította. Tehát az író Tubát (a szöveget) szerette és nevelte, miközben a szövegben szereplő beszélője Tubát (a lányt) szerette és nevelte, s mindez arra való, hogy az ismeretlen olvasónőt – ha szeretni közvetlenül nem is tudja, legalább – nevelhesse. (A szöveg e metareflexív felépítése mögött persze ott van, hogy időközben Himfy és Lilla önálló irodalmi alakok lettek, hiszen az előszó nemcsak mint irodalmi hősookról beszél róluk, hanem a könyveket is azonosítja e szereplőkkel.)

Az égő szerelem címet viselő első rész Csokonai *Lillájának* második könyvét idézi fel. A negyvenhét verset tartalmazó ciklus igen sokoldalúan járja körbe a szerelem lehetőségeit, s a költemények sorozata mögött felsejlik a találkozás–elválás–vágyakozás sorozata. Előbb Tuba szépségéről énekel, majd sorra kerül Tuba arca, képe, szeme, tekintete, színe, beszéde, melle. Amikor ideérünk már-már illetlenül nyerünk bepillantást Tuba testi titkaiba, ám a poéta még idejében megrántja a gyeplőt:

Mejje' kerek halmán
Függő két fél píros almán
A' Szem erőt ha veszen
Rabja örökre leszen. – –

Múzsza! meg állj! – ennyit
Ki beszélni elég. – Te pihenj itt
Szüzem' aranyba szegett
Angyali Képe megett.⁷³

Tuba itt dalra fakad, majd több versen keresztül csókolóznak a férfival. A következő költemény (a XIV-diknél járunk) Tuba öltözetéről szól – nem a ruha teszi széppé a nőt, hanem a nő a ruhát, s a férfi tekintete ismét illetlen vágyak nyomán halad:

72 Itt elsősorban George Barker-Benfield könyve nyomán kibontakozott vitára gondolok: BARKER-BENFIELD, George J.: *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain*. The University of Chicago Press, Chicago, 1992.

73 SEBESTYÉN Gábor: *Tuba*. I. m. 19. p.

Gránát színébe feredett
 Atlasz ruhába vala
Ez a ' Szépség' testesedett
 Szív bájoló Angyala;
 Mellyből Meije Rózsájának
 Két bimbói mosolygának
 Szülötte burokjokba.⁷⁴

Tuba ekkor hirtelen távozik: jön egy költemény „távol-lét”-éről, majd egy másik ezt ellentétezve a „mindenütt-lét”-éről. Ebben mondja ki az érzékeny szerelem paradox tételét a férfi, mely már A' kesergő szerelemből is ismerős:

Ha nézem a' Bárányokat
 Ott van Ártatlanságod;
Ha nézem a' Galambokat
 Ottan van Tisztaságod:
 Egy szóval részed van ottan.
 A' hol tsak Szép avvagy Jó van,
 Léted' ki terjedése nagy,
 Ott is ott vagy ahol nem vagy.⁷⁵

Ekkor Amor lép be váratlanul, s verseken keresztül az ő hatalmáról van szó. Tulajdonképpen visszamenőleges magyarázata ez mindannak, ami eddig történt: Amor megjelenése tudatosítja a szerelmet, ő nyilván eddig is közreműködött, láthatóvá válása azonban azt is lehetővé teszi, hogy a férfi reflektáljon eddig spontánul feltámadó vágyaira és cselekedeteire. E miniciklus zárásaként a férfi két ódát is zeng a női nemhez, melyekben Tubát és nemét dicséri. Csakhogy a tudatosodás az erkölcsi gátak felemelését is jelenti: a következő csók elöl Tuba elszalad, s a továbbiakban már az ő kereséséről és állandó kitéréséről van szó, legjobb esetben lopott csókokról. A ciklus utolsó harmada már a nő hiányát teszi lírája tárgyává: például a gyephez, mely őrzi még a nemrégiben ott pihenő Tuba testének alakját s más effélék. Búcsú, a búcsú emlékezete, sóhajtás követik egymást. Az *égő szerelem* Zoilus és a poéta lírai párbeszédével végződik. A szofista filozófus (vajon tényleg róla lett mintázva?) az ifjúság végére figyelmezteti a költőt, aki egyelőre csapdában van. Utóbbi mondja:

Majd ha az ember kort érem,
'S ha hidegszik pezsgő vérem,
 Akkor én is képzeletem'
 Főbb tárgyakon legeltetem:

Még most a' ki Ámor tombol
Néha nállam unalombol,
 'S Dalra pendül kiseded lantom.
 Mihelyt TUBÁT meg pillantom.⁷⁶

74 Uo. 25. p.

75 Uo. 28. p.

76 Uo. 80. p.

Az *égő szerelem* tehát éppen azzal az antropológiával végződik, mint amivel Kisfaludy kibővített kötete élt: az ifjú ember nem tud vágyainak parancsolni, ám az érett férfi képes morális belátások alapján irányítani életét. Az első részben az öntudatra épülés a szerelem elvesztését is jelentette (hiszen nyilván Tuba is észrevette, hogy mit tesz).

A második részben, *Az oktató szerelemben* indul a leány nevelése. A szöveg hangnemet vált: a férfi már nem udvarol, hanem atyai tanácsokat ad. Tulajdonképpen saját első részbeli én-je ellenében fogalmaz meg követelményeket, s közben teljesen elveti a szerelem lehetőségét. Kisfaludy *A' boldog szerelemben* a szerelem egy másik, morálisan megalapozott útját mutatta fel, Sebestyén számára nincs ilyen alternatíva. Ha nincs szerelem, hanem ehelyett az erényesség áll, akkor ez oly mértékben az előzőek megtagadása, hogy teljesen fel is számolja a korábbi szerelmes szerepét, s inkább arra oktatja a nőt, hogy majd, amikor egy, régi önmagához hasonló kérő ismét jelentkezik, miképpen kell erényét megőriznie. Ezért van, hogy *Az oktató szerelem* első versében Amor Pallasszal kerül szembe:

Ámor! te egy kis gyermek vagy,
'S botlás minden lépésed:
Pallás! a' te értelmed nagy,
'S törvény minden intésed.⁷⁷

Az itt következő részt nem ismertetem részletesen. Bármelyik korabeli női neveléstanban megtalálhatóak azok az intelmek, melyek megfogalmazódnak: a becsületet (női erényességet) és a jó hírnevet őrizni kell; a szépség mulandó, ezért mielőbb férjhez kell menni; bele kell törődni abba, amit a tükör mutat; vannak belső szépségek is, s ezek értékesebbek; igazat kell mondani; meg kell szánni a szegényeket; nem szabad másokra irigykedni, indulatoskodni; szépen és érthetően kell beszélni; stb. A ciklus végén ismét feltűnik a szerelmi metaforika, itt azonban már nem alanyi líraként, hanem „a szerelem az háború” irodalmi toposztárának bevetésével: az ostrom mint a szerelmi csata allegorizált változata; az elesett költő szózatot mond a halálhoz Tubáról, mire az megkegyelmez neki. Tulajdonképpen e ponton tisztázatlan marad, hogy miért is válnak el egymástól, csak homályosan sejteti a szöveg, hogy a férfi ellenkező utat jár be, mint Himfy, ugyanis ő háborúba indul:

Kedves Lyányka! édes Alak!
Kit én szívből oktattalak,
Már most útra botsátalak
Karjaim közöttül.
Menj – Indulót üt az Óra,
'S Rózsát hint elébed Flóra,
Tsak hogy tanátsimat jóra
Fordítsd eszközöd.⁷⁸

A költő, Sebestyén Gábor személye már az első részben elkezdett beszívárogni a kötetbe, s azonossá válni a névtelen poétájával. Itt még ez a játék a Sebestyéntől olyannyira kedvelt rejtett versben jelent meg. A *Szív ajánlás* című, XXXV. darab így hangzik:

77 Uo. 83. p.

78 Uo. 151. p.

Egy Szívet, de Amor' nyilától sebest, én
Ajánlok most TUBÁM! – 's e' kedves Seb' estén
Örülj mert ezt Néked egy kiesebb Estén
Által adja Híved. – De ki e? – S * * * 79

A kötet végén azonban Sebestyén Gábor valóban elénk lép, ám csak azok után, hogy Tubát útjára bocsátotta. Balásfalvi Kiss László és Tóth-Pápai Apollónia esküvőjére készített beszédét iktatja a kötet végére. Ilyenformán bár a poéta nem nyerhette el Tuba szívét, mert a szerelem „oktatása” távol áll annak „égésétől”, a kötet mégis esküvővel végződik, ahol egy orációban ismétli meg azokat a fontosabb erényeket, melyekkel egy jó feleségnek és jó férjnek rendelkeznie kell.⁸⁰ Ilyenformán kettős zárlatot nyerünk: egyfelől Tuba távozott, s az első rész metafizikai egyesülése nem következhetett be, másfelől mégiscsak esküvővel végződik a kötet, tehát a tanítás – ha nem is a saját életre vonatkozóan – mégis beérett.⁸¹

Az érzékenység lehetőségei

A XVIII. századi érzékenységnek egyik legfontosabb dilemmája az volt, hogy az egyéni érdekektől vezérelt ember miként válhat a társadalom számára hasznos polgárrá. Az érzelmek túlzott és korlátozatlan átélése éppúgy veszélyként leselkedett az emberre, mint a mérték elvetésének másik oldala, a tiszta észre korlátozás, az emberi érzelmek és így az együttérző képességek visszaszorítása. Hogy Goethe *Werthere* az érzékeny ember szabad akaratának kiteljesítéseként vagy éppenséggel az önpusztításba menekülő érzékenység társadalmi kritikájaként értelmeztetik, e szempontból végül is mindegy. Az előfeltevésük ezen olvasatoknak ugyanis közös: a társadalom jövője azon áll vagy bukik, hogy a világ rezdüléseire rezonáló érzékeny ember miként képes (ha képes) felemelkedni állandó önfejlesztése révén.

A szerelem ebben a kérdésben nem csak azért lett igen népszerű téma, mert a populáris kultúrából könnyedén át lehetett emelni toposzait egy másik kulturális regiszterbe. Hanem azért, mert az

79 Uo. 52. p. Ez a költeménye amúgy kéziratban is fennmaradt. Lásd *Rósika így szól*. In: *Elegyes múltóság, melyet üres óráiban írogatott és a készített Posonyan*. SEBESTYÉN Gábor. Ad anno 1810 die 20 December, OSZK Kt, Oct. Hung. 543. 63r. Érdekes, hogy a jelek szerint Sebestyén is, akárcsak Csokonai, részben korábbi költeményeiből rakta össze *Tubájának* érzékeny ciklusát.

80 Ezért ajándékozhatta Arany János a házasuló Petőfi Sándornak a kötetet egy tréfás ajánlással megtoldva. A kötet címlapjának fényképét közli: *Petőfi Sándor élete és kora*. Írta és összeáll. KERÉNYI Ferenc. Unikornis Kiadó, Budapest, 1998. 83. p.

81 Mint arra Hudi József felhívta a figyelmemet, a kacér és erényes Tuba szembeállításuk akár egy konkrét botrány társadalomtörténeti lenyomataként is értelmezhető. Hudi ismertette azt a botrányos válópert, melyben Tuba Sándor pápai ügyvéd és felesége, Sándor Zsuzsa volt érintett. Tuba 1785-ben vette feleségül a nálánál jóval fiatalabb és gazdagabb leányt, ám házasságuk nem volt sikeresnek mondható: Tuba verte az asszonyt, aki – nem kis közbotrányt okozva – több férfival is intim kapcsolatot ápolt, s nem mellesleg a háztartás dolgait megtanulni sem volt hajlandó. A válást végül, mintegy hároméves pereskedés után 1794. szeptember 11-én mondta ki a Veszprém vármegye törvényszéke. Az esetről lásd HUDI József: *Egy pápai válóper a 18. századból*. In: *Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk. NAGY Beáta – S. SÁRDI Margit. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 164–169. pp. Sebestyén épp a *Tuba* megjelenésének idején költözött Pápara, ahol édesapja már évek óta a Pápai Református Kollégium professzora volt.

érzékenység megjelenésével együtt jött létre az individuális szerelem koncepciója, amely majd oly nagy karriert fog befutni a modernitásban. S azért is, mivel az individuális szerelem az emberi érzelmek közül éppen az volt, mely radikális társadalmi átrendeződést vetített előre. A szerelemben totális módon alámerülő regényhősök (például a magyar Fanni) elveszítik kapcsolatukat önnön világukkal, s felszámolják azt, a szerelem révén hozzájuthatnak ugyan valamely totalitásélményhez, ám az a való világban elpusztíthatja az egyént. Ezért indult el egy egyeztetési folyamat, mely a korabeli antropológiai elképzelések sztoikus etikai parancsait kísérelte meg összehangolni az érzékenységgel.

Fentebb e tárgykörben láttunk néhány kísérletet.

A' kesergő szerelem a levélregények mintájára az egyén teljes felszámolását mutatta be kifinomult poétikai eszközökkel. *A' boldog szerelemmel* kiegészített *Himfy' szerelmei* a szerelemnek e pusztító változatával egy olyan alternatívát mutatott be, ahol a házasság, a gazdálkodás és a társadalom fenntartásának egyéb szükséges erényei nemcsak összehangolhatóak voltak a harmonikus párkapcsolattal, de egyenesen abból következtek. (Bármily fárasztó is ez a rész a mai olvasó számára, arra nem árt emlékezni, mikor ezt a szöveget olvassuk, hogy ez a szerelemkoncepció sem volt széles körben elfogadott ekkoriban.)⁸² Kisfaludy e váltáshoz ráadásul még egy antropológiai narratívát is csatol: az ember fiatalon vakon szerelmeskedik, érettebb korában pedig az erényei által vezérelve viselkedik.

A Lilla egy egészen más változatot mutatott be. Itt az evilági szerelem nem jött létre, ám a boldogtalanság nem ölte meg a szerelmeit. Az nyújthatott némi vigaszt a versek beszélője számára, hogy a létezésnek egy magasabb szférájában a keresett metafizikai értékek elérhetőek lehettek számára.

És végül a *Tuba* radikálisan választotta el egymástól a szerelmet és a didaxist. Abban egyetértett Kisfaludyval e szöveg, hogy az ember fiatalabb korában szerelmeskedik vakon, ám sem az egyént nem pusztította el, sem a szerelmi felülemelkedésben nem hitt. A szöveg második része a szerelem fölé emelte a társadalmi célokat, s a családi erények oktatásában le is mondott az individuális szerelemről. Paradox módon ez nem visszalépés volt a szerelemkoncepciók történetében. Az érzékenység ugyanis arra is megtanította művelőit, hogy hogyan tartsák kordában annak szélsőséges formáit, s miként lehet a társadalom számára hasznos és nem melleleg erényes polgárokat nevelni belőlük.

Utóbbi eset jól mutatja azt az utat, amiként az érzékenység kifinomult polgári kultúrává alakult át, amiként az érzékeny költészet poétikai eszköztára hamarosan a biedermeier polgári kultúrájában talált folytatást. De ez már egy másik történet.

A tanulmány megírását az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj tette lehetővé.

82 Ezt írta Kazinczynak 1816. február 8-án: „Az ő [Kisfaludy] versei kedvesek lehetnek a' szerelmes gyermekeknek, kik érzekeiket csiklandoztatni szeretik, de az érett embernek nem egyebek azok, mint üres hangcsálások. Ki előtt nem volna unalmas sőt nevetségés az a' végtelen szeretközés. Csudállak téged hogy az illy gyermekségeket isteniknek 's szenteknek nevezed. Gyermekségek! bolondozó gyermekségek! 's a' mi leg nevetésesebb hiuság, maga feleségével bolondozik. A' ki a' virtust, ferjfiui okosságát, az emberi nem javát kívánja terjeszteni, azt nevezd isteninek 's szentnek, a' ki szünetlen pityereg, dühösködik s hivalkodik, akár mi szépen pityeregjen, duhödközzön s hivalkodjon, azt hagyd a' gyermekeknek.” Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek. Mikla, 1816. február 8. In: BERZSENYI Dániel *Levelezése*. S. a. r. FÓRIZS Gergely. EditioPrinceps Kiadó, Budapest, 2014. (Berzsenyi Dániel összes munkái) 222. lev., 466. p.